

УДК 111.852
Ю 94

Юлія ЮХИМИК

ЕСТЕТИЧНЕ СПОГЛЯДАННЯ: СУТНІСТЬ ТА МОДЕРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Аналізується суб'єкт-об'єктна специфіка естетичного споглядання як бази естетичного ставлення до світу та негативні аспекти деформування цього феномену у сучасному соціокультурному контексті.

Ключові слова: *споглядання естетичне, спостереження естетичне, переживання естетичне, естетосфера. арт-практика.*

Постановка проблеми. Актуальність виокремлення споглядального аспекту естетичного відношення як важливої науково-практичної проблеми зумовлена його стабільним статусом чинника збереження власне духовної ідентичності як окремої особистості так і людства в цілому. Сучасна соціокультурна ситуація, позначена вираженою тенденцією до глобальної трансформації традиційних стрижневих засад людського життя, активно, однак доволі деструктивно, впливає на різні рівні духовного осягнення смислів буття – зокрема, естетичний. Нав'язування пропагованої ЗМІ моделі чуттєво-споживацької особи та форм її самореалізації має на меті остаточно замінити попередній ідеал духовно спрямованої особистості і виявляє очевидно агресивний характер стосовно традиційних цінностей людського існування, символічно представлених тріадою істина-добро-краса. Нівелювання основоположних духовних позитивів часто відбувається не шляхом їх прямого заперечення чи приниження як начебто не відповідних до реалій постмодерністського культурного контексту, а опосередковано, методом не завжди відразу відчутної підміни на нові, породжені й утверджені

нинішньою вкрай комерціалізованою, активно спрямованою на матеріально-економічну вигоду як найвищу мету існування ситуацією. Новітні зміни культурного контексту особливим негативним лином впливають, зокрема, на важливу родову духовну характеристику людини – її здатність до естетичного (чуттєво-духовного, позбавленого ознак утилітарно-практичної зацікавленості) переживання явищ буття та естетичне споглядання як неодмінний його базис.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, Хоча феномен естетичного споглядання нерідко згадувався протягом попереднього часу у загальному колі питань естетичного сприймання, переживання, діяльності, виховання (Арістотель, Платон, Плотін, І.Кант, Г.Гегель, А.Шопенгауер, Ф.Шеллінг, Г.Фехнер, К.Гроос, В.Татаркевич, О.Лосєв), проте як виокремлена проблема не отримав належної аналітичної розробки. Естетичне споглядання не надто акцентується як самостійний об'єкт дослідження і сучасною естетикою – більше того, у багатьох випадках це поняття використовується побіжно, лише як деякий смисловий еквівалент більш традиційного в науковому дискурсі естетичного переживання. Новітній аналіз суміжних проблем естетичних процесів знаходимо у працях В.Бичкова, Т.Завадської, О.Поліщук, А.Ребенко, А.Ткемаладзе. Разом з тим, аналіз складного багаторівневого процесу отримання естетичного враження змушує виділити в якості безсумнівної за своєю особливою важливістю засади саме феномен естетичного споглядання, без якісного протікання якого стає неможливим, власне, і досягнення дійсного естетичного ефекту. Відчутне наукове ігнорування означеного феномену та очевидна нагальність його естетичного аналізу – зокрема, в умовах нинішньої постмодерністської культурної ситуації і зумовило дослідницький інтерес автора до означеної проблеми.

Меру цієї етапі становить аналіз сутності естетичного споглядання як бази естетичного відношення до світу та модернокультурних його трансформацій у різних площинах людського буття.

Наукову розвідку варто розпочати з уточнення суті аналізованого феномену. Естетичне споглядання, попри начебто присутнє тут посилання на безпосередню візуальну чуттєвість

(глядіти – бачити), не є тотожним процесу звичайного бачення як зорового сканування формальних характеристик світу. Це не є і звиклий для людини процес зосередження своїх чуттєво-сенсорних властивостей з метою отримання деякої пізнавальної інформації. Естетичне споглядання, як процес чуттєвий за необхідною фізіологічною умовою протікання і духовний за сутнісною своєю характеристикою, передбачає здатність особливого “вловлення” – “бачення” внутрішньо-духовними очима присутності позитивних естетичних характеристик – насамперед, прекрасного, піднесеного – та наступною (чи, як може видатись, майже синхронною) мимовільною позитивно-активною на них реакцією. Не розчиняючись у простій рецептивності, воно полягає у миттєвому охопленні у формальних ознаках явищ їх надчуттєвих сенсів і настроїв – приміром, меланхолійності або ж урочистості у видимому ландшафті, радості чи туги у звуках співу, витонченості та примхливості природи у симфонії польових запахів.

Акцентована умовність використання терміну “споглядання” з його закріпленою на рівні побутового мовлення візуальністю стосовно складного духовного акту взаємодії естетичної свідомості з формально-смысловими характеристиками явища стає очевидною в актах споглядання з іншою фізіологічно-чуттєвою основою – слуховою, дотиковою, нюховою. Використання поняття і в цих випадках є доречним і сутнісно адекватним – адже не виникає жодного сумніву щодо цілковитої внутрішньої спорідненості сенсів естетичного споглядання, приміром, видимого очима зоряного неба, краси музики шопенівського ноктюрну, безпосередньо звернутого до слуху, чи п’яних пахощів темної літньої ночі, відкритих лише нюхові. При усій звичній активній першості дії нашого зору немає підстав ігнорувати базисну роль у спогляданні й інших чуттєвих сфер; більше того, коли саме їх специфічний внутрішній потенціал здатний спричинити найбільше враження, людина намагається зосередитися насамперед на них, майже мимовільно послаблюючи або ж “вимикаючи” зорові відчуття, – згадаймо, як часто ми заплющуємо очі, поринаючи у музику, розчиняючись у пахощах, злітаючи у дотиках хвиль вітру. Подібна універсальність естетичного споглядання дозволяє розглядати це явище за

його суттю, безвідносно до конкретної, задіяної в кожному окремому випадку чуттєвої основи.

Естетичне споглядання є формою особливого, “чистого”, позбавленого практичних інтересів контакту з чуттєво представленим явищем, миттєвого впізнавання у ньому можливості отримати специфічну духовно вартісну інформацію, яка неминуче буде переживатись, залучаючи у цей процес усю особистісну цілісність реципієнта. Ця інформація не є логічно-пізнавальною, а естетичне споглядання як таке не є справою рефлексії. Остання може слідувати за спогляданням, фіксуючи у свідомості пережитий результат, його позитив та бажання нового контакту з явищем, що його актуалізувало. Водночас естетичне споглядання запускає внутрішній механізм естетичної насолоди, у багатьох випадках навіть катарсису, що неодмінно супроводжують цей інтенсивний духовний процес. Естетичне споглядання, отже, виявляється станом-процесом, єдиною причиною й метою якого є лише повне чуттєво-духовне занурення в образ явища, схоплений у даний момент; навіть естетична насолода, що супроводжує цей процес, є не первинним стимулом, а лише наступним наслідком входження у нього.

Естетичне споглядання об'єднує у собі ознаки процесу і стану. Певна часова протяжність, емоційна динаміка переживання характеризує процесуальну його сторону. Разом з тим, перехід у деякий відсторонений від щоденної реальності вимір буття та подальше перебування у ньому, дивовижна внутрішня зосередженість (не інтелектуально-пізнавальна, а інтуїтивно-духовна) на естетичних якостях явища, навіть більше – глибоке занурення та цілковите розчинення власного “я” в об'єкті споглядання з подальшим переживанням цього унікального синтезу як форми особливої наповненості власного буття – визначає естетичне споглядання як специфічний стан перебування у вищому, надреальному вимірі чисто духовного існування, наслідком чого стає катарсична гармонізація особистісної сутності. Ця специфіка споглядання особливо акцентується релігійною християнською естетикою як свідчення можливості долучення до Божественного абсолюту за допомогою явищ сакрального мистецтва – насамперед іконопису та духовних піснеспівів.

Естетичне споглядання – процес дуже особистісний, внутрішньо-індивідуальний – напряду залежить від рівня розвитку естетичної свідомості та шкали духовних цінностей людини: “Споглядання – це коли в зіницях є чарівний огонь. Той огонь, що пропалює наскрізь все щільне, метушливе й тимчасове. Той огонь, що випестовує твоє “Я”, купаючи його в безмежжі” [1]. Увійти у споглядальний стан-процес можна лише у випадку глибинного резонансу між естетичними ідеалами реципієнта та виявленими естетичними характеристиками явища. Тривалість та інтенсивність подібного резонування визначається також почуттєвою активністю особистості, рівнем здатності емоційно реагувати на естетичні якості явищ як на свідчення безумовної їх цінності для споглядаючого.

Естетичне споглядання не є тотожним естетичному спостереженню – попри певну зовнішню схожість обох процесів (зосередженість на виокремлених естетичною свідомістю об’єктах, оцінку їх духовної вартості, отримання естетичного задоволення від чуттєвого з ними контакту). Спостереження демонструє виражений пізнавальний характер, воно є способом виявлення та дослідження становлення, прояву, взаємодії, трансформації естетичних якостей об’єктів, реалізуючи аналітико-критичну спрямованість нашого інтелекту. В естетичному ж спогляданні оцінка (завжди позитивна, бо привнесення емоційного негативу неминуче його перериває, знищуючи самозаглибленовідсторонену його сутність) присутня у прихованій формі, як неодмінний супутній атрибут переживання насолоди. У спостереженні якість оцінки не лише переживається, а й усвідомлюється розумово, нерідко об’єктивуючись у судженні, більше того – певна (як позитивна, так і негативна) передбачувана або ж досліджувана оцінка явища здебільшого і стає основним мотивом здійснення естетичного за ним спостереження. Спостереження може стати безпосереднім продовженням чистого споглядання або ж як наслідок стимулюватись раніше пережитим враженням від нього – як це нерідко буває у творчому процесі митців: інтенсивність споглядального враження надихає на подальше детальне спостереження та витворення на цій основі художньо-образного ряду майбутнього твору, здатного, у свою чергу, відіграти роль об’єктивної основи наступного –

глядацького, слухацького, читацького – споглядання закріпленої твором художньої ідеї.

Естетичне споглядання є формою прояву та способом активізації духовної сутності людини. Разом з тим, суб'єкт-об'єктний його характер змушує з особливою увагою поставитися до проблеми збереження, творення, експонування самих об'єктів естетичного споглядання, без належних якісних характеристик яких не може бути збереженою і важлива внутрішня сутність самого процесу. Традиційний контекст естетичного споглядання являє природа, мистецтво та загальнокультурне середовище. Разом з тим, кожна з відзначених сфер демонструє власну специфіку внутрішнього формально-структурного насичення конкретними естетичними об'єктами, якісної їх різноманітності, залежності від соціокультурних тенденцій доби, орієнтованості на задоволення вищих духовних потреб людини – неоднорідний та неоднотипний набір необхідних характеристик, що в підсумку і призводить до широкої варіативності культурно-історичних проявів та результатів естетичної споглядальності.

Найбільш плідним для входження у стан естетичного споглядання контекстом, безумовно, є природа у своєму первісно-недоторканому, позбавленому утилітарно-прагматичної означеності вигляді. По суті лише явища природи за своїми естетичними характеристиками здатні, задовольняючи вимогу Канта “подобатися усім”, визнаватися універсальною духовною цінністю та, небезпідставно претендуючи на статус абсолютної краси, так потужно й емоційно-позитивно стимулювати входження у стан естетичного споглядання, підносячи до особливих духовних потрясінь та прозрінь – як і Віктор Грабовський, “споглядаючи дерево, я усвідомлюю світ і себе” [2]. Зоряне небо, місячна доріжка, мерехтіння північного сяйва, барвиста веселка, сніжинки у променях ліхтаря, солов'їна пісня потужною владою власної естетичної досконалості примушують зупинитись посеред життєвої суєтності, завмерти перед явленим ідеалом, забути себе як логічно мислячу та практично діючу істоту, з невимовною насолодою розчинитись у дивовижному духовному єднанні з красою та величчю та, нарешті, по закінченню чарівного дійства, з сумом розчарування повернутися у реальний вимір життя.

Естетична унікальність природи живила протягом багатьох культурно-мистецьких періодів теорію художнього мімезису – наслідування в образному творенні форм та естетичних якостей природніх об'єктів, – важливою тезою якої була вимога творення за зразками, законами, способами дії природи як найвищого естетичного авторитета. Здатність природних явищ невимушено вводити людську психіку в одухотворену споглядальність зумовила незліченне багатство тем, сюжетів, образів, покладених в основу численних творів різної видової та жанрової спрямованості. Природне оточення своєю необмеженістю штучними просторовими рамками, величним існуванням у вічній тяглоті життя, цілковитою безмежно-спокійною відстороненістю від практичності найактуальніших на даний момент людських проблем змушує полишити їх як не гідний присутності у вищій досконалості тягар, згадати про істинне духовне ядро власної сутності та повернутися до переживання себе як органічної часточки цієї вічної досконалості.

Однак, залежність сучасної людини від умов культурно-цивілізаційного оточення перетворює споглядальне спілкування з природою на окремі непересічні, але не надто часто повторювані епізоди життя. Більш звичним стає для нас, приміром, урбаністичне, оточення – елементи його, проникаючи у сферу природи, нівелюють первісну недоторканість її форм, впливаючи своїми характеристиками на нашу споглядальну здатність. Оскільки безпосереднє культурне оточення створюється, на відміну від природної даності, самими людьми, мимовільно кожний потенційний суб'єкт естетичного споглядання потрапляє у залежність від панівного ідеалу доби, модних тенденцій, смаків архітекторів, дизайнерів, модельєрів, людей ближчого та дальшого оточення, які насичують простір проживання численним естетичними формами – будівель, інтер'єрів, транспорту, одягу, незліченних побутових предметів, демонстрування яких наповнює наш споглядальний контекст. Крім проблеми співпадіння чи неспівпадіння якісних характеристик пропонованої культурної естетосфери з нашими естетичними уподобаннями, що напряду впливає на саму споглядальну імовірність, у сучасному щоденному контексті закладено низку новітніх проблемних ситуацій, які, як виявляється, пригнічують або ж цілком знищують необ-

хідні передумови естетичного споглядання, переводячи його у якісно іншу площину прояву.

Наголосимо, що естетичне споглядання передбачає певну часову тяглість невимушеної емоційно-духовної зосередженості на об'єкті чи об'єктах, позначених відповідним комплексом важливих для реципієнта естетичних характеристик, створення та збереження умов не-відволікання від них, абстрагування від сторонніх подразників. Доводиться, на жаль, констатувати, що сучасна культурна ситуація у багатьох випадках унеможливило духовну повноцінність естетичного споглядання; деформація об'єктивної основи цього важливого для людини процесу неминуче призводить до нівелювання самого сенсу й підсумкового негативізму отриманих результатів.

Нинішній культурний простір наповнений формами, які відіграють роль постійних активних чуттєвих подразників і завданням яких є неодмінне привернення до себе уваги – яскравістю зовнішніх ознак, змістовою епатажністю, химерністю експонування. Кінцева їх мета переважно міститься у практичній площині товарно-грошових відносин: через динамічно-активні формально-естетичні характеристики об'єктів, товарів, зразків численної реклами активізувати споживацьку свідомість, перетворити максимальну кількість потенційних покупців надмірно пропонованих, однак часто цілком непотрібних для них товарів та послуг, на реальних споживачів. До нав'язливої формально-естетичної акцентованості об'єктів, явищ, ідей додається рекламно наголошений аспект їх соціальної значущості, модності, престижності – характеристики, які для пересічного обивателя мають значно важливіше значення, аніж реальні естетичні якості об'єктів, оцінені з позицій власної естетичної свідомості. Більше того, особисті ідеали, смаки, оцінки підпадають під абсолютний вплив тенденцій модного контексту, уніфіковано синхронізуються з ними, позбавляючи людину власної щирої естетичної позиції.

Прискорений темп життя, діяльнісна активність сучасного людства, тягар політико-економічних чинників активно впливають на структурування сучасної естетосфери, показовими характеристиками якої стають надмірна насиченість різноманітними естетичними подразниками, втомлююча мозаїчність,

калейдоскопічність, еkleктичність, кліпоподібність їх експонування, що призводить до неможливості, небажання, невміння вибірково, з певною тривалістю зосередитись на естетичних якостях оточення. У подібній ситуації місце повноцінного естетичного споглядання здебільшого заступає низка короткочасних поверхнево-миттєвих реагувань, що швидко й безперервно взаємозмінюються, викликаючи у підсумку через надмірну хаотичність безсистемних вражень емоційно-психологічну втому. Реакція на естетичні якості оточення стає однотипно-уніфікованою, тісно пов'язаною та підпорядковано залежною від прагматично визначених економічних та соціально-значущих характеристик його об'єктів: їх матеріальною вартістю, модністю, соціально визначеною статусністю. При цьому власне естетичні якості виконують лише роль знаків бажаної для привласнення й демонстрування насамперед з цих практичних міркувань речової форми, не допускаючи стану чистої споглядальності та зосередженості виключно на них. Замість споглядально сформованої та духовно визначеної картини світу у свідомості людей відкладається еkleктично-строкатий набір форм, оцінених та засвоєних передусім з точки зору їх домінуючого соціально-практичного значення. У такому образі культурного оточення демонстративно переважає матеріально-практичний аспект; при цьому відсутність або загрозлива недостатність духовного сенсу деформує істинну сутність та цілі людського буття, спонукає становленню та функціонуванню спотвореної системи життєвих цінностей.

Крім того, актуальним для сучасного культурного контексту стає нав'язливе культивування тенденції до закритості, відстороненості від формального розмаїття реальних життєвих явищ, не органічне для людської сутності переважання форм спілкування з віртуальною реальністю. Застосування насаджуваних модою стереотипів поведінки та моделей зовнішнього вигляду, зосередження на постійному користуванні аксесуарами, які перетворюються на бажаних – більше того, необхідних – партнерів спілкування, призводять до свідомого уникання традиційних форм естетичного діалогу зі світом як застарілих, не актуальних, не престижних у даному соціумі чи численних субкультурах. Слідування модним матрицям поведінки у багатьох випадках робить людину закритою для повноцінного

естетичного споглядання навколишнього світу. Дійсно, важко помітити природно красу оточення й широко відреагувати на неї, будучи зосередженим на безперервних електронних іграх та розмовах мобільним телефоном, затуливши вуха навушниками з гучною музикою нерідко сумнівної художньої якості, щомиті піклуючись про збереження модно-хімерного силуету одягу та скопійованої з улюбленої “зірки” зачіски, пасма якої затуляють краєвид. Навколишній простір захаращений рекламними образами на бігбордах, транспортних засобах, вітринах, нав’язливою музикою з рекламних роликів, чужих плеєрів, мовними потворами сленгів та нецензурщини. Така тенденція владно проникає і у природу, реалізуючись купами сміття, деформованими краєвидами, гучною музикою у місцях відпочинку тощо. Змальовані картини стають звично-буденними, викликаючи роздратування, втому, формуючи відповідний загальний образ світу. Водночас зникає – або ж і не встигає сформуватися у двобої з лавиною візуальної теле- та інтернетпродукції – необхідна звичка до читання художньо якісної літератури, яка сприяє розвитку творчої уяви, фантазії, поповнює та активізує асоціативні фонди психіки, – риси, без яких повноцінне, неспішне естетичне споглядання стає малоцікавим, обтяжливим та, у підсумку, взагалі недосяжним.

Ще одним визнаним та плідно відкритим для естетичного споглядання контекстом традиційно було мистецтво. Однак якщо для класичного художнього контексту введення реципієнтів у стан відстороненого від побутової практичності заглиблення у світ художньої образності станс вило водночас і важливе завдання, і критерій якості мистецького твору, то сучасні тенденції виявляють орієнтованість іншого типу. Категорично проголошені останнім найвищим досягненням культурної історії різноманітні арт-практики – поп-арт, “Contemporary art”, “концептуальне мистецтво” тощо – у переважній більшості випадків епатажністю, хімерністю, малохудожністю, навіть профанністю власної продукції (як, приміром, графарети Е.Уорхола, “Лайно художника” І.Чічкана, “Пласкі” Мураками та ін.), стимулюють у власних реципієнтів стани, полюсні до власне естетично-споглядальних, для тлумачення яких варто, радше, звернутися до позаестетичного лексикону – “витрішкування” та “гаволовство”

видаються тут найбільш адекватними для позначення їх суті поняттями. Разом з тим, реакція естетичної свідомості, вихованої на справді вартісних зразках художньо-естетичної спадщини, на творі традиційного мистецтва свідчить, що естетичне споглядання залишається реально діючою формою контакту духовного ядра людини з істинним талантом, красою, досконалістю.

Входження у стан споглядання у будь-якому естетично означеному контексті є особливо важливим для підтримання та відновлення балансу внутрішніх сил, гармонізації особистісної структури. Глибоке переконання у цілющій дії споглядальних практик – естетичних зокрема – властиве релігійно-філософським ученням – християнству, даосизму, буддизму, індуїзму, у контексті яких споглядання позначається різними поняттями: молитовність, медитація, нірвана, самозаглиблення. При цьому власне естетичний аспект споглядання визнається особливо доступним та дієвим. Не випадково усі релігії залучають у власну сакральну-культову сферу численні естетичні компоненти – архітектурні, живописні, скульптурні, музично-звукові, поетично-словесні.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що естетичне споглядання є унікальним та максимально органічним способом реалізації внутрішнього потенціалу особистості у духовному вимірі буття. Це унікальний спосіб занурення свідомості у глибини власного духовного ядра, активного відновлення необхідної, однак здебільшого зруйнованої цілісності психіки та збалансованості її діяльності, ефективного примноження сутнісних сил, подолання екзистенційної роздвоєності людини. Мусимо констатувати, що виявлена деструктивна орієнтованість сучасної соціокультурної ситуації на руйнування необхідних позитивних суб'єкт-об'єктних засад процесів естетичного споглядання становить реальну загрозу духовному здоров'ю як кожної окремої особистості, так і людства в цілому. Саме тому реалії негативної трансформації різнорівневих аспектів естетичного споглядання мають розглядатись як одна із глобальних проблем нинішнього постмодерного контексту, пряма загроза духовним вимірам людського буття, а їх аналіз та обґрунтування способів подолання становити у подальшому постійний різнобі-

чний дослідницький інтерес філософів, естетиків, психологів, культурологів.

Література

1. Вихриця. Споглядання сутності людини / [Електр. ресурс] // Режим доступу: <http://www.vyhrytsya.info/index.php?id=2>

2. Віктор Грабовський. Споглядаючи дерево. Трохи чистої філософії / [Електр.ресурс] //Режим доступу: <http://poetyka.uazone.net/default/pages.phtml?place=hrabovsky&page=hrabovc8>

Юхимик Юлія. Эстетическое созерцание: сущность и современные трансформации. Анализируется субъект-объектная специфика эстетического созерцания как базы эстетического отношения к миру и негативные аспекты деформирования данного феномена в современном социокультурном контексте.

Ключевые слова: созерцание эстетическое, наблюдение эстетическое, переживание эстетическое, эстетосфера, арт-практика.

Yukhymyk Yuliya. Aesthetic Contemplation: the Essence and Modern Transformation. The article deals with the subject-object peculiarities of aesthetic contemplation as the basis of the aesthetic attitude of man towards the world as well as the negative aspects of deformation of this phenomenon in contemporary socio-cultural context.

Key words: aesthetic contemplation, aesthetic observation, aesthetic experience, aesthetic sphere, art practice.